

Ember Mária

Három

befejezhetetlen történet

Ilon néninek azért kellett annyit mosnia, mert haszontalan ember volt a fia.

Ez így hangzott el a felnőttek beszélgetéseiben, kötött szórenddel, ismételten. Egyszer meg is kérdeztem tőle:

– Miért haszontalan ember a fia, Ilon néni?

A keze megállt a teknőben. Én még éppen csak felértem a teknő pereméig, vagy talán azért már egy kicsivel feljebb is, hiszen láttam, hol a berovátkolt helye szappannak, kefének. Flóra szappant készített ki a mosnivaló mellé anyám, az nekünk mindig volt, a háború ellenére is volt, mert apám egyik kliense jegy nélkül adott a pult alól. (De erről nem volt szabad beszélni.)

– Jaj-jaj, nem értheti azt maga, Marika. – A felnőttek örökösen csak ezt hajtogatták. – Előjött neki az a rossz vére. Hiába, hogy én csak tisztességre, becsületre neveltem...

Aztán egyszer azt találták mondani az Ilon néni fiáról, hogy „az a kurvapecér”. Tudomásul vettem, hogy létezik ilyen foglalkozás is; olyasmi lehet, mint a lókupec. Azt sem szokták dicsérőleg emlegetni. „Nagy svihák” – ezt is mondták róla. Hallottam továbbá, később, hogy valósággal „el kellett tűnnie” a faluból, annyira megharagudtak rá a férfiak. Talán becsapta őket a vásárban. Gyerekoromban számtalan rémtörténetet meséltek lovokról, amelyek a Cifra-kertben, amíg alkudott rájuk a leendő gazdájuk, még délcegen álltak, de menten összerogytak, mihelyt bevezették őket az új istállóba. „Beszél belé, mint cigány a beteg lovába” – ezt a szólást még anyám is használta, leg-

inkább olyan nőket jellemzett általa, akik az intenzív dumájukkal meg tudják győzni a férfiakat a saját kiemelkedő jó tulajdonságaikról, nélkülözhetetlenségükről, esetleg cáfolhatatlan igazukról. Vagyis lukat beszéltek az illető hasába.

Ilon néni fiának tehát el kellett tűnnie a környékről. De azért az egésznek mégsem volt olyan sötét, drámai színezete. Elvégre azt a szót, hogy „haszontalan”, olykor még szerény személyemre is alkalmazta anyám. „Haszontalan vagy!” – zörrent rám és vészjóslóan összevonta fényes fekete szemöldökét. Előfordult, hogy kalandor felbátorodásaim, a türelmét

próbáló szemtelenkedéseim hatására elnevette magát, s „Te kis haszontalan!” – mondta, egészen más hangsúllyal. Borzasztó nehéz volt kiismerni a felnőtteket, pedig szakadatlanul figyeltem őket.

Egyszer későn valaki megzörgette azt az ablakunkat, ahonnan talán még kiszűrődött némi de rengés: apám sokszor dolgozott „bele az éjszakába” a zöld ernyős lámpa mellett. Az egyik kliens ke-reste, pocakos, bekecses, kucsmás férfi, majdnem sírt; töredezett hangon adta elő, hogy megszökött tőle a felesége „avval a kurvapecérrel”.

Apám beengedte a kései vendéget az irodába, pálinkával kínálta. Hogy meddig beszélt a lelkére, mivel nyugtatgatta, nem tudhatom – engemet visszaparancsoltak az ágyba. Csak anyám fejcsóválására emlékszem a közös reggelinél:

– Mi maga? Orvos vagy ügyvéd?

Hírllett később, hogy annak az embernek (jómó-

dú gazda volt különben) az Ilon néni fiához szökött a felesége, holmi távoli csőszkunyhóba. „Annak lett az áldozatja” – bólogattak azok az öreg, vagy talán nem is öreg, de feketébe öltözött parasztasszonyok, akik tejet, túrót, tejfelt, mézet vagy tarhonyát, levesbe való metéltet, csigatésztát hordtak a konyhára.

Egyszer meg arról értesültem, hogy „annak a hitvány csibésznek” – így mondta apám (vendégek voltak nálunk, anyám elővette a kredencből azokat a kis kávéscsészéket, amelyekből én még nem ihattam soha), valaki gyerektartási pert akart volna a nyakába akasztani, de apám nem vállalta az ügyet. Sőt lebeszélte a panaszt arról, hogy apasági keresetet nyújtsanak be; hiába fizetné a perköltséget – magyarázta neki, mesélte most a vendégeknek –, mert a követelés behajthatatlan.

Álltam az ajtó mögött, szépen felöltöztetve, felépésemre várva. Köszönni kellett a vendégeknek, amit úgy utáltam... „Gyerektartási per” – ezen megint töprenghettem egy sort. Meg „apasági kereset”. Anyámról el tudtam volna képzelni, hogy gyerekszerzési per, szörnyű, botrányos procedúra révén kaparintott meg magának, de apámmal kapcsolatban még a leghalványabb gyanúját is elutasítottam annak, hogy neki apasági keresettel „keresnie” kellett volna engem, én mindig, mindig, mindig az ő gyereke voltam és maradok.

Ilon néni kisírt szammal járt a házhoz, anyám leült vele a konyhában, és hosszan magyarázta neki: nem szabad, hogy ő is „rámenjen”, hiszen már csak árnyéka önmagának. Nem is mesélt már, csak állt a teknő mellett és sóhajtozott, hiába nyújtogattam a nyakam, nem jutott eszébe, hogy szappanbuborékot fújhatna nekem. „Rossz vége lesz, érzem, hogy rossz vége lesz – ismételte anyámnak. És még hozzátette: – Egy anya megérzi az ilyet.”

Nem tudom, mennyi idő telt el. Iskolába jártam, már biztosan iskolába jártam, mert egy napon arra jöttem haza, hogy Ilon néni zokog a konyhaasztalra borulva, körülötte anyám, a Fräulein s a lány, aki nálunk lakott; alig látszottak észrevenni, hogy megjöttem, anyám épp csak felemelte a kezét és csendre intett... Aztán a Fräulein észbe kapott, gyorsan eltávolított onnan. Először meg sem akarta mondani, mi történt.

Ilon néni fia meghalt.

Hogy a részletekről mikor s mi módon értesültem, nem tudom már. Nem is biztos, hogy igaz.

Lehalkított hangon mesélték, akik elbeszélték, titoktartást kérve. Összefüggőbben végül csak Teri nénitől hallottam, a Mészáros-unokák anyjától. Az ő lányai tudták, nekik szabad volt tudni.

Állítólag keskeny erdei úton száguldott lefelé. Motorbiciklin, persze, hogy azon. „Mindene volt a motor” – mondta Teri néni, és jelentőségeltjes pillantást vetett a nagyobbik lányára. Pötyi udvarlója is élt-halt a motorokért. Nézte a német katonákat a híradóban az oldalkocsis motorkerékpárjaikkal, és mindig azt mondta: „Klassz!”

Az úton valaki vékony drótot feszített ki keresztben a fák között. Ilon néni fia nem vehette észre, vagy ha igen, már késő volt. Ahogy nekirohant, a drót levágta a fejét.

– S a feje elgurult? – kérdeztem suttogva.

Teri néni elfordult tőlem. De közben mintha újabb jelentőségeltjes pillantást vetett volna a lányaira. Nem tudtam mire vélni, nem is voltam biztos abban, hogy jól láttam – de homályosan éreztem, hogy hibát követtem el, s ha elmondanám otthon, talán még ki is kapnék.

Azután egyszer Éva, a kisebbik lány (ő volt az én igazi barátnőm) azt mondta nekem valamire:

– Mert nektek olyan perverz a fantáziátok.

A gettóban, a kunhegyesi cigánysoron kérdeztem meg a nálam idősebb gyerekeket, szerintük hogyan kell ezt érteni.

Az egyik fiú, Miki – már majdnem betöltötte a tizenötöt – sötéten nézett rám:

– A gójok mondták? – kérdezte, de közben bólogatott, mint aki ügyis tudja.

Már megint bajban voltam. Nem ismertem azt a szót, hogy „gójok”. Nálunk otthon sohasem használták.

– Na ne tettesd magad – mondta Miki. – Vagy ha igaz, akkor megérdemled.

Ilon néni fia, a nagy svihák balladáját akartam elbeszélni. Belebonyolódtam, most már befejezni sem tudom rendesen.

De folytatni sem bírom: oly sokfelé ágazik el.

Ilon néni fia, a nagy hegyi rabló, anyaszívet szomorító...

A kiserdő a gettópalánk mögött, ahol az első jiddis szavakat tanultam...

Az élmény átadhatatlanságának élménye.

Érzelmi görcs, mely nem csitul.

Fákat látok remegni, hegyükkel belefűrödni bombák nyitotta kráterekbe.

Füst robban, csúszkál a kép, motorbicikli buk-

fencezik le egy keskeny ösvényről. Sisak ugrál mellette.

Ilon néni meghalt, mire mi hazakerültünk. Teri néniék elmenekültek, vissza se jöttek. Soha többé nem láttuk egymást.

A patikusné járt ma az eszemben. S ahogy visszaemlékeztem rá, arra is emlékezni véltem, hogy mindig éreztem rajta valami hamisságot. (Sok-sok évvel később – de mostanról visszatekintve bizony már sok-sok évtizede – mesélték egyszer a Lukács-tanítványok, hogy mesterük mondogatta néha bizonyos emberekről: „Mindig éreztem, hogy nem echt.” Messzire vezetne most, ha elemezni próbálnám, milyen élményekkel, mi mindennel kapcsolatban gondolhatta Lukács György, hogy valaki nem az volt, aminek mutatta magát, nem volt igazi, s fordultatos élete során ugyan mely korszakban derült ki valakiről, hogy nem igaz barát, nem megbízható elvtárs, nem őszintén rajongó tanítvány..., nem is vettem volna közbe még zárójelben sem ezt a gondolati kisiklást, ha egyfelől nem bátorítottak volna fel a posztmoderneket, hogy nyugodtan írjuk le, ami melleleg eszünkbe jut, ami a fejünkben kavargog, úgysem tudjuk megragadni az alapgondolatból előfűstölő asszociációk egész felhőjét, s másfelől, ha nem éltük volna át azt a változást, azt a jellemromlást, ami a történelmi változások velejárója megannyi kortársunknál. Bizony, nagyszámú volt barátunk, ismerősünk igyekszik jobb ügyhöz méltó hévvel bizonyítani, hogy nem volt őszinte, amikor olyannak mutatkozott, amilyenek korábban ismertük...) S amikor a patikusné a férjéhez dőlve azt mondta nálunk az ebédlőasztalnál:

– Nicsak, milyen gömbölyűre aludta magát ez a kismacska!... – akkor ez kedvesnek hangzott, mégis úgy éreztem (ebéd utáni kötelező alvásból feltápaszkodva, fogmosás, fésülködés, átöltöztetés után köszönni beszélítva a felnőttek közé), hogy van benne valami fals. Mintha megülepedett volna az alján, akár a kávéscsészékben a torkot kaparó zacc, egy kis rosszindulat? Irigység? Nem tudom néven nevezni.

A patikuséknak nálam két évvel kisebb kislányuk volt. Néha átmehettem hozzájuk játszani a német kisasszony kíséretében. Ők is Liebner bácsi árjegyzékéből hoztattak játékokat a gyerekeknek, így ismerős volt az építőkockák rajza, a malom kéttrét hajtott táblája, a dominó elefántcsontszíne, fadobo-

za... A házuk is, a kertre nyíló hátsó traktussal, emlékeztetett a miénkre, csakhogy elől, az utca felől náluk gyógyszerár volt, a kirakat üvegébe karcolt kígyóval, amint egy serleg körül tekereg.

A patikusné néha benézett hozzánk a gyerekszobába. Tetszett nekem rajta az a ropogásra vasalt fehér vászonköpeny, megpróbáltam elképzelni magam benne, hogyha majd nagy leszek.

– Mit hozott az Elsnerné Pestről? – kérdezte a patikusné a német kisasszonyt.

– Nem is tudom... – mélézött a Fräulein.

– Mégis – sürgette a patikusné. – Vett új kalapot?

– A Marikának... – felelte kissé kényszeredetten a kisasszony. – Sötétkék Durbin-kalapot, megköttével az álla alatt, Sie wissen ja...

Tudta.

Mindenki tudta, aki moziba járt, milyen kalapot visel Deanne Durbin, az új amerikai bakfiszár.

– Olyat hozott?

– Olyat.

A patikusné felém fordult, megemelte az államat. Szigorúan a szemembe nézett.

– Hállom, kalapot kaptál.

– Nem is tudom – valami ilyesmit felelhettem. Nem érdekelt az engem igazán. Hogy anyám öltöztet..., nagyanyám öltöztet... mintha nekik inkább lett volna öröm, mint nekem.

– Aztán jól megbecsüld! – mondta a patikusné még mindig keményen a szemem közé nézve. Kényelmetlen volt, kényszerítő volt, valahogy megmagyarázhatatlan. Aztán az ilyesmi szavakra mit feleljen egy gyerek?

Nem sok idő telt el, nem sok év – s egyik nap kora reggel arra ébredtem, hogy a patikusné visít a kapunk előtt.

– Az én pénzem nem pénz? – kiabálta. – Csak a zsidóké pénz?!

Kimásztam az ágyból, résre nyitottam a spalet-tát.

– Az én gyerekeim nem gyerek? – hallottam ordítani. – Csak a zsidóké gyerek?!

Nem tudom, hogyan lett vége a jelenetnek. Talán a férje vonszolta el a kapunk elől. A kisasszony szégyenkező arccal jött be, mint e „tárgyalás” másik részvevője.

– Megmondtam neki, hogy hazautazom. Nem vállalok már állást. Több fizetésért se.

– Talán jobban tenné, ha elfogadná – mérlegel-

te apám gondterhelten. – Még bajt csinálhat magának. Ártani mindenki tud. Leszedhetik a vonatról, kiforgathatják a csomagjait...

– Ugyan már – mondta a kisasszony, szinte vidáman. – Én a Német Birodalom állampolgára vagyok!

Apám krákogott, visszavonult az irodába. Anyám még egyszer elismételtette a kisasszonnyal, mit is akart a patikusné, amikor hajnalban beüzent érte a vaskapu mellől. Nem, bejönni nem akart már. Zsidó házba?!

Még maradt annyi időnk, hogy megtudjuk: feljelentett minket. Valami módon elérte, hogy betekinthesen a zárt takarékpénztári letétbe, s megállapíthassa: anyám nem szolgáltatotta be valamennyi ékszerét. Beadványában részletesen leírta, milyen volt az, súlyra, formára, amit eltitkoltunk, amit elvontunk jogos tulajdonosa: a keresztény magyar társadalom elől. S a feljelentés végén az a megjegyzés állt, hogy hiába fogják keresni nálunk a hatóságok, semmit sem fognak találni; „elvitte azt hűségese cselédjük, az az osztrák vénlány...”

S itt most megáll a kezem a levegőben. Levegőt markolok. A történetnek nincs vége, nincs befejezése. A patikusék elmenekültek nyugatra. A kisasszony is eltűnt a semmiben. Egyszer, amikor Salzburgban jártam – sok-sok évvel később, évtizedek múltán – megnéztem az ottani telefonkönyvet. Az ő nevét nem találtam, azonos nevű családot igen. Úgy döntöttem, inkább töltöm szűkre szabott időmet a Salzach valamelyik hídjára könyökölve, a kanyargó, fénylő folyó fölött.

Tornyos ház volt a Községi Takarékpénztár az Úri utca és a gróf Szapáry sarkán. Valamiképp csipkés pártázatú. Állításom igazáról ma már meggyőződni nem lehet; rég lebontották.

Egyik oldalon közös kerítése volt a mi kertünkkel. Sokszor láttuk, megfigyeltük, gyerekek, hogy Kiss Kálmán bácsi az orgonabokrokon túlról elindul felénk. Nyáron vászonöltönyben járt, de mellényel, arany óralánccal, mihelyt pedig hűvösebb lett az idő, pelerint kanyarított a térdnadrágos tweed öltönye fölé. Jellegzetessége volt ez a körgallér; „Hubertus-zöld” – mondta a színéről a kisasszony, „fregoli” – állapította meg a visszajáról, mert kockás szövettel volt bélelve, s akár kifordítva is lehetett volna viselni. Anyám egyszer azt találta mondani, hogy „Jön Kiss Kálmán a malaclo-

pó köpönyegében”, azután megijedt, meg kellett esküdnöm, hogy még véletlenül sem ismétlem el Kiss Kálmán bácsi előtt, mert szörnyen megsértődne. „És grimaszokat sem vágsz!” – figyelmeztetett apám, de a szeme nevetett.

A Takaréék igazgatója, napi munkája végeztével, mindig benézett hozzánk; elszívott egy szivart, megtárgyalta apámmal a híreket. A Fräulein nem kedvelte, dölyfös, felfuvalkodott parasztnak tartotta, s őt Kiss Kálmán talán valóban nem vette semmibe, épp csak köszönt, néma meghajlással, ami – gondolom ma – tanácsalanságot is fejezhetett ki, megszólítási bizonytalanságot. „Biharmegyi Kiss Kálmán” – sziszegte a kisasszony, mert azt mesélték a faluban, hogy a bankigazgató úr, nemesi előnév hiányában, ezt a predikátumot adományozta magának, személyét megkülönböztetendő más, gyarlóbb Kiss Kálmánoktól, s már rá is vésette a nevét ebben a formában a temetőben előre megvásárolt sírbolt márványára.

Nőnemű lényre nem emlékszem körülötte, talán már özvegyember volt addigra, és házvezetőnő viselte gondját. Igen, rémlik, hogy anyámtól hallottam: egy kitűnő gazdaasszony, aki főzni-sütni valamelyik kastélyban tanult meg a környéken. Kiss Kálmán a lányára volt büszke, ez Pesten élt, egyetemi tanárnak volt a felesége, majd elvált, és hozzáment egy másikhoz. Ezen elcsodálkoztam kissé, mert úgy képzeltem, hogy az egyetemi tanárok valahol a fellegekben trónolnak, csakis a tudománnyal vannak elfoglalva, s nem a kollégájuk feleségének udvarolnak. Sokat kellett még tanulnom.

Egyszer nagyobb társaság gyűlt össze nálunk az ebédlőben, s valakiknek a küszöbönálló válását újságolta el valamelyik vendég. Akkoriban még szenzáció volt az ilyesmi... Kiss Kálmán egy idő után megunt a szócséplést. „Az én lányom is elvált, a kormányzóé is elvált. Minek erről ennyit beszélni?” – mondta dühösen, s ez aztán szállóigévé lett, anyám még késő öregkorában is idézte. Klasszikus volt a sorrend, a csak második helyre tett tekintélyelvi nyomaték... „Láttad volna, hogy elfutotta a pulykaméreg! Egészen piros lett a nyaka!” – nevetett anyám.

Itt van hát előttem. Enyhén őszbe csavarodó haj, az apró erektől kicsit lilás arc, a tweed öltönye anyagából varratott sapka, silddel, a malaclopó köpeny, két mély vágással a mindig kivörösödött, csontos, nagy kezeknek. Térdnadrág, pánttal. Vastag gyapjúzokni, fűzős cipő.

Így jött át elbúcsúzni is apámtól, amikor meghallotta, hogy érte jöttek a csendőrök.

Így nézhetett ki akkor is, amikor orosz katonák azt követelték tőle, adja oda a páncélfiókok kulcsát.

A deportálásból hazakerülve, őt már nem találtuk. Anyámnak néha eszébe jutott, ugyan mi lehet vele? Visszament volna Bihar megyébe? Felköltözött Pestre a lányához?

Bárkitől kérdezte, csak vállrándítás volt a felelet. Azután valaki elszólta magát vagy megmondta végre, ha suttogva is. Agyonlőtték az oroszok.

Elképzelem, amint ott állt velük szemben, felfuvalkodott paraszt, angol szövet öltönyben, s nem szolgáltatta ki a széfek kulcsait.

Még arra is emlékszem, hogy arcán, bármily gondosan beretválta meg reggelenként a sarki borbély, délutánra mindig kiütközött az erős, akaratos, fekete borosta.

A Takaréknak tornyos, csipkés pártázatú épületének egy mogorva kis bácsi volt a gondnoka. Amúgy kötelességtudóan köszönt anyámnak, apámnak, de azt is morcosan, lesütött szemmel.

A kerítés töve az innesső és a túlsó oldalról mindig gondosan el volt gereblyézve. Nálunk is a kert végében égették el a letört gallyakat, lehullott leveleket, ő sem füstölt a mi orrunk alá. Téli reggeleken apám szívesen söpört havat, s hogyha ilyenkor összeakadtak a járda képzeletbeli választóvonalán, vajon beszélgettek-e: nem tudom. Amikor apám végzett, a konyha felől jött be a házba, kint hagyta a verandán a halina csizmáit, összeveregette a nagy kesztyűit, s teát kért, pirítós kenyérral. A spájzban maga kanyarított hozzá egy darab paprikás szalonnát, s kaptunk katonákat – húgom is, én is. Az arca hideg volt, de ő friss, jókedvű.

Még mindig fájnak nekem ezek a reggelek.

Látom magam előtt a kis gondnok bácsit, de semmit sem tudok róla. Lehet így írni valakiről?

Amikor megjöttünk a deportálásból, anyám akkor omlott össze. Odakint olyan bátor volt, olyan bizakodó – ő tartotta másokban a lelket. „Hazamegyünk, meglásd, hazamegyünk!” – mondogatta Nelly néninek (haza is került Szolnokra), Wolf Olga-nak (megölték), Halász doktor bácsi feleségének (meghalt odakint), a Gróf bácsi hol egyik, hol másik nővéreinek (vagy az unokanővérei voltak? Mindhármukat megölték). Miután az első szovjet felderítő egy kis muszka lovon betévedt a strass-

hofi lágerbe, szemrevételezte a terepet, majd nagyot rikkantott és elporzott onnan, azt mondtam anyámnak – még nem voltam tizennégy éves –: menjünk be Bécsbe, foglaljunk le egy üres lakást, ne menjünk haza, ahonnan így hajítottak ki bennünket (de ezt már sírva, zokogva ordítottam). Anyám szigorúan rám nézett. Csak ennyit kérdezett:

– És akkor édesapátok hogy talál meg minket?

Így történt, hogy gyalog hazajöttünk Ausztriából. Egyszer anyám teljes hosszában elvágódott az úton, de kétségbeesett szolongatásainkra felült, kisvártatva felállt, megigazította a haját, és indultunk tovább.

Azután otthon... elég, ha azt mondom: otthon tetvesedtünk meg? Nem a lágerben, nem abban az összezártságban, örökös kavargásban. Itthon.

Nem volt egy váltás ruhánk. A puszta földön aludtunk. („A király jön s áll a puszta házban...”)

Egyszer a gondnok bácsi szolt át a kerítésen és átnyújtott felette egy kancsó habos, frissen fejt tejet.

– Nahát... – álmélkodott anyám. – A gondnok...?

Anyira furcsállotta, hogy valamelyik délutáni látogatónknak is elmondta. Talán Dayka néni volt az.

Ha ő, akkor ő. Elnevette magát.

– Épp ma üzent az uramnak, hogy hajnalra fuvar kér – bólogatott, de közben meg is csóválta a fejét. – El akarja vinni azt az ebédlőbútort a fegyverneki vásárba...

– Ebédlőbútort? – csodálkozott anyám.

Hirtelen kiegyenesedett.

– Hol tartja? – kérdezte.

– A palláson – felelte Dayka néni. – De nem tőlem tetszik tudni.

Anyám körülnézett támasz után. Csak engem talált.

– Velem jössz – rendelkezett.

Átmentünk. Anyám ellentmondást nem tűrő hangon közölte, hogy fel kíván menni a padlásra.

A gondnok bácsi nem vitakozott. Hozta a kulcsot.

Ott állt az ovális asztalunk a hat bordó bársony huzatú székkal a kora nyár szűrt délutáni fényében.

Kettő közülük itt van az otthonomban, amióta egyedül élek.